

Sa‘lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi

“Critical Analysis of the Sa‘laba
Hadith (Story) in Sanad and
Matn”

Kadir PAKSOY, Yrd. Doç. Dr.,*

Abstract: Sa‘laba b. Hâtib came to the Prophet and asked for a prayer for worldly wealth. When he got wealth (sheep), he did not want to pay his religious duties (alms). Afterwards, he wanted to pay it but the Prophet and his successors did not accept it. This narration is very common among people and is reported to be the cause of the revelation of the Qur’anic verse of Sûrat al-Tawba 9/75. In addition, this hadith (story) is commonly used by the Religious authorizers in the mosques as a way of triggering religious awareness. In this article, the hadith (story) of Sa‘laba is critically and closely examined.

Citation: Kadir PAKSOY, “Sa‘lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, II/2, 2004, pp. 63-85.

Key words: Sa‘laba, Companions of Badr, munâfik (hypocrite), reason for revelation.

Giriş

Asırlar boyunca İslâm âleminde yaygın hale gelen Sa‘lebe hadisi, özellikle halkı zekât vermeye teşvik etmek, cimrilik ederek vermeyen Sa‘lebe’nin durumuna düşmekten sakındırmak için nakledilmektedir. Bu rivayet Türkiye’de de daha ziyade zekât mevsimi olarak öngörülen ramazan ayında vâiz ve hatiplerin cemaate büyük bir hararet ve heyecanla anlattıkları en çarpıcı misallerden biri olarak güncelliğini korumaktadır. Aynı zamanda gazete ve mecmuaların Ramazan sayfalarında/köşelerinde sunulan en popüler malzemelerden birisi sayılmaktadır.

Ne var ki bu derece yaygın olan Sa‘lebe hadisi, *Kütüb-i Sitte* gibi temel kaynaklarda yer almamaktadır. Taberânî ve Beyhakî’nin eserleri gibi zevâid¹ türünden bazı hadis kaynaklarıyla tefsir, tarih ve tabakat kitaplarında bulunmaktadır. Kissanın kahramanı Sa‘lebe b. Hâtib, Bedir ashâbındandır. Bununla beraber âlimler mezkûr rivayetin sıhhat ve sübûtu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, dostlar@hotmail.com

¹ Zevâid hakkında bk. Abdullah Karahan, “Hadis Edebiyatında Zevâidler”, *UÛF Dergisi*, XIII/1, Bursa 2004, s. 91-138.

Bu çalışmada öncelikle Sa'lebe hadisi sened ve metin yönünden tenkide tabi tutulacak, hadis münekkitlerinin ilgili görüşleri kaydedilecek, ayrıca Sa'lebe'nin biyografisine temas edilerek hakkındaki nifak yakıştırmalarına açıklık getirilecektir.

I. Sa'lebe Hadisi

Taberî (ö. 310/922), İbn Kâni' (ö. 351/962), Taberânî (ö. 360/971), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Abdülber (ö. 463/1071) ve Vâhidî (ö. 468/1076) gibi müelliflerin Ebû Umâme'den naklettikleri Sa'lebe hadisi –bazı lafız farklılıkları göz ardı edilirse- şöyledir:

“Sa'lebe b. Hâtib Hz. Peygamber'e (s.a.v.) geldi ve 'Yâ Resûlallah bana mal vermesi için Allah'a dua et!' dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Yazık ey Sa'lebe, şükürünü eda ettiğin az mal, şükürüne güç yetiremediğin çok maldan hayırlıdır.” buyurdu. Sa'lebe tekrar aynı şeyi istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Yazık ey Sa'lebe, benim gibi olmak istemez misin? Zira şu dağların altın ve gümüş olarak benimle beraber yürümesini dileydim mutlaka gerçekleşirdi.” buyurdu. Sa'lebe tekrar ısrarla 'Yâ Resûlallah bana mal vermesi için Allah'a dua et! Yemin ederim ki Allah bana mal verirse her hak sahibinin hakkını mutlaka vereceğim' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dua etti: “Allahım Sa'lebe'ye mal ver!”

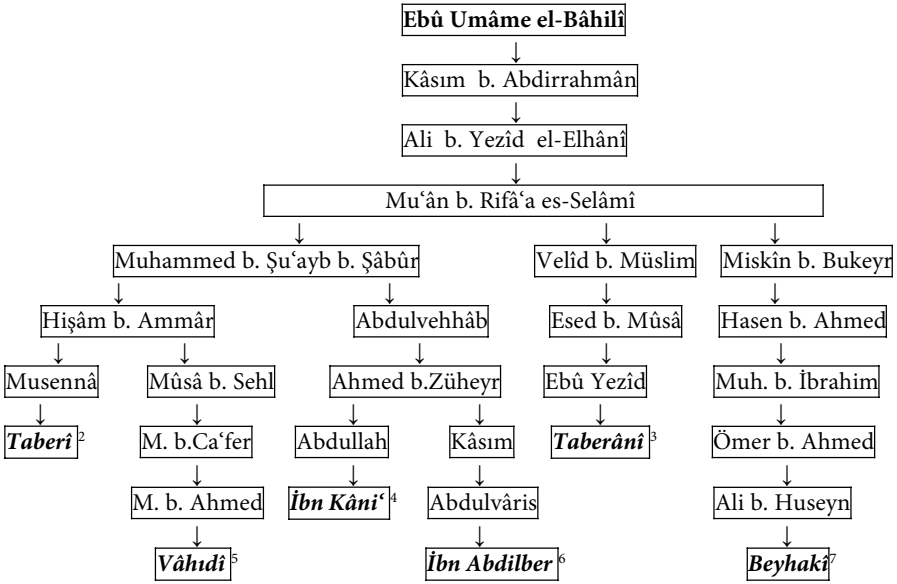
Derken Sa'lebe birkaç koyun edindi. Koyunları tırtılların (kurtçuk) üremesi gibi sürü haline geldi. Medine'ye sığmaz olunca taşraya göç etti. Daha önce vakit namazlarını Resûlullah'ın arkasında kılarken sadece öğle ve ikindiye iştirak etti. Koyunları biraz daha çoğalınca ancak cuma namazına katılır oldu. Koyunları daha da artınca uzak bir vadiye intikal etti. Cuma ve cemaati tamamen terketti.

Bir defasında Resûlullah (s.a.v.) ashâbına “Sa'lebe'ye ne oldu (hiç görünmüyor)?” diye sordu. Vaziyetinden bahsedilince üzülerek –üç kere- “Yazık oldu Sa'lebe'ye!” buyurdu. Bu arada Hz. Peygamber'e zekâtı emreden şu âyet nâzil oldu: “Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyesin, arındırasın. Onlar için dua da et; çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilindir.” [et-Tevbe 9/103].

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Cüheyne ve Benî Selime kabilesinden seçtiği iki kişiyi zekât memuru olarak görevlendirdi. Kendilerine hayvanların nisap miktarını belirten bir nâme verdi. Sa'lebe ile Benî Süleym'den falanca şahsın zekâtlarını tahsil etmelerini emretti. Onlar da Sa'lebe'ye varıp zekâtını vermesini istediler. Ancak Sa'lebe bunun cizye/haraç olduğunu öne sürdü. Önce diğer insanlardan tahsil etmelerini, dönüştü kendisine uğramalarını söyledi. Onlar da Süleymlî şahsa gittiler. O ise zekât memurlarının geldiğini haber alınca onları güzellikle karşıladı ve develerinin en seçkinlerini hazırladı. Zekât memurları ona en iyilerini vermesinin gerekmediğini, zira kendilerinin böyle bir niyetlerinin olmadığını hatırlattılar. O da bilakis bu seçtiklerini alıp götürmelerini, zira bunları Allah'tan hayır umarak gönül hoşnutluğuyla verdiğini ifade etti. Zekât memurları develeri alıp yola koyuldular. Dönüşte Sa'lebe'ye uğradılar. Sa'lebe zekât kayıtlarına baktı ve 'Bu cizyeden başka bir şey değildir. Gidin, beni rahat bırakın!' diye onları başından savdı. Zekât memurları Medine'ye döndüklerinde Resûlullah (s.a.v.) kendilerini görür görmez –henüz onlar bir şey söylemeden- “Yazık oldu Sa'lebe'ye!” buyurdu. Süleymlî şahıs için hayır/bereket duasında bulundu. Bir müddet sonra Sa'lebe hakkında şu âyetler nâzil oldu: “Onlardan kimi de Allah'a şöyle kesin söz vermişlerdi: Eğer Allah bize

lutfundan verirse biz de mutlaka sadaka (zekât) vereceğiz ve elbette sâlihlerden olacağız. Fakat Allah lutfundan onlara (servet) verince cimrilik edip onun hakkını vermediler. Allah'a verdikleri sözden dönmeleri ve yalan söylemeyi âdet edinmeleri sebebiyle Allah da bu işlerinin neticesini kalplerinde kıyamet gününe kadar sürecek bir münafıklık kıldı.” [et-Tevbe 9/75–77]. Bu âyetleri işiten Sa'lebe'nin bir yakını gidip ona dedi ki: 'Yazıklar olsun sana ey Sa'lebe! Sen helâk oldun, Allah senin hakkında bu âyetleri indirdi!' Sa'lebe ağlayarak Medine'ye geldi ve 'Yâ Resûlallah! zekâtımı kabul et!' diye yalvardı. Ama Hz. Peygamber onun zekâtını kabul etmedi. Daha sonra Halife Hz. Ebû Bekir'e, bilâhare Hz. Ömer'e geldiği halde onlar da kabul etmediler. Nihayet zekâtı kabul edilmemiş olarak Hz. Osman devrinde öldü”.

Hadisin isnadında yer alan râvileri ve rivayeti nakleden muhaddisleri bir tabloda şu şekilde göstermek mümkündür:

A. Rivayetin Sened Yönünden Tahlili

İsnad zincirinde görüldüğü üzere bu rivayet, sahâbî Ebû Ümâme'den itibaren ilk dört tabakada tek râvi kanalıyla nakledilmekte, beşinci tabakadan itibaren râvilerin sayısı artmaktadır.

² İbn Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 189–190.

³ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Beyrut 1405, VIII, 219.

⁴ Abdülbâkî b. Kâni, *Mu'cemu's-sahâbe* (nşr. Salâh Sâlim), Medine 1418/1988, I, 124.

⁵ Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, Beyrut 1408/1988, s.213–215.

⁶ İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, Beyrut 1412/1992, I, 210.

⁷ Beyhakî, *Şu'abu'l-imân* (nşr. M. Sa'id Besyûni), Beyrut 1410, IV, 79-80; a.mlf., *Delâilu'n-nubuve* (nşr. Abdulmu'tî Kal'acı), Beyrut 1405, V, 289–292.

İlk beş tabakayı esas alarak râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını inceleyelim:

Ebû Ümâme Südey b. Aclân el-Bâhilî (ö. 86/706), Şam bölgesine hicret ederek o civarda hadis rivayetinde bulunmuş ve Humus'ta vefat etmiş dönemin son sahâbilerinden biridir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır.⁸

Kâsım b. Abdurrahman (ö. 112/731) tâbiündendir; *Sünen-i Erba'a* râvisidir. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), İclî (ö. 261/875), Ya'küb el-Fesevî (ö. 277/890) ve Tirmizî (ö. 279/892) onun makbûl râvi olduğunu söylerler. Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise sika râvilerin kendisinden naklettiği rivayetlerin müstakim olduğunu, fakat zayıf râvilerin ona münker rivayetleri nisbet ettiklerini belirtir. Cûzcânî (ö. 259/878) onun için "Muhâcir ile ensardan kırk sahâbeye yetişmiş, fazilet sahibi bir kimsedir" der. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise sahâbeden kırk kişiyle görüşse bile kendisinden mu'dal ve mablûb rivayetlerin geldiğine dikkat çeker.⁹

Ali b. Yezîd el-Elhânî ed-Dımaşkî (ö. 117/737[?]) Kâsım'ın arkadaşıdır ve genellikle ondan rivayette bulunur. Tirmizî ve İbn Mâce'nin ricâлиндendir. Ancak Tirmizî'ye göre zayıf bir râvidir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun ve şeyhi Kâsım'ın zayıf olduklarına işaret ederek kendilerinden şaşılacak derecede illetli rivayetlerin geldiğini söyler. İbn Ma'în ve Ebû Hâtim, Ali b. Yezîd'in Kâsım yoluyla Ebû Ümâme'ye nisbet ettikleri rivayetlerin tamamının zayıf hatta münker olduğunu ve isnaddaki illetin Ali b. Yezîd'den kaynaklandığını belirtirler. Buhârî (ö. 256/870) Ali b. Yezîd hakkında 'münkerü'l-hadis' tabirini kullanır. Ebû Zür'a (ö. 264/878) 'kavî değildir' derken Nesâî (ö. 303/915), Sâcî (ö. 307/920), Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim (ö. 405/1014) ve daha birçok muhaddis onun metrûk olduğunu, rivayetlerinin ittifakla terkedildiğini kaydederler. İbn 'Adiy (ö. 365/975) ise güvenilir râvilere zayıf rivayetleri nisbet ettiğini ve za'fiyetin kendinden kaynaklandığını söyler.¹⁰

Mu'ân b. Rifâ'a es-Selâmî ed-Dımaşkî (ö. 157/774) İbn Mâce'nin ricâлиндendir. İbnü'l-Medîni (ö. 234/849) ve Ebû Dâvûd'a göre makbûl bir râvidir. Ebû Hâtim'e göre hadisleri yazılabilir ama ihticâc edilemez. İbn Ma'în'e göre zayıf bir râvidir. Cûzcânî'ye göre hüccet değildir. Ya'küb el-Fesevî'ye göre 'leyyin' (gevşek) bir râvidir. İbn Hibbân'a göre "münkerü'l-hadistir ve münker rivayetleri çoktur. Mechûl râvilerden sika/sebt kimselerin hadislerine benzemeyen haberleri nakleder. Kalbin/vicdanın münker karşıladığı şeyleri fazlasıyla

⁸ İbn Hacer el-Askalâni, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1412/1991, II, 550.

⁹ İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhin*, Halep 1396, II, 212; III, 27; Abdullah İbn Adiy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, Beyrut 1409/1988, VI, 36; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, ts., III, 373; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1406/1986, IV, 462.

¹⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, Beyrut, ts., VI, 301; İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-Cerh ve't- ta'dil*, Beyrut 1371/1952, VI, 209; İbn Hibbân, *Mecrûhin*, II, 110; İbn Adiy, *Kâmil*, V, 178; Ebû Ca'fer Muhammed el-'Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâi'l-kebir*, Beyrut, ts., III, 254; Zehebî, *Mizân*, III, 161; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 249.

ihtiva etmesi sebebiyle rivayetlerinin hüccet kabul edilmemesine ve aleyhinde hüküm verilmesine müstahaktır.” İbn Adiy'e göre “Naklettiği rivayetlerin umumuna mütâbaat yoktur.”¹¹

Muhammed b. Şu'ayb ed-Dımaşkî (ö. 197/812) *Sünen-i Erba'a* ricâlindedir. Doğru sözlüdür (sadûk), şahsında beis yoktur ancak bazı garîb rivayetleri naklettiği vâkidir.¹²

Velid b. Müslim (ö. 195/811) *Sünen-i Erba'a* ricâlindedir. Hadis otoritelerine göre güvenilir ve doğru sözlü (sika-sadûk) râvilerdendir. Fakat rivayetinde çok tedlis ve tesviye yapar.¹³

Miskîn b. Bükeyr el-Harrânî (ö. 198/813), Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin ricâlindedir. Güvenilir ve doğru sözlüdür. Bazan rivayetinde ha-ta/vehim yapar.¹⁴

Hadis otoritelerinin râviler hakkında beyan ettiği cerh ve ta'dil ifadelerine göre Sa'lebe hadisinin daha ilk tabakalarda zayıf ve metrûk râviler vasıtasıyla nakledildiği anlaşılmaktadır. Nitekim sahâbî râvisi Ebû Ümâme'yi müstesna tutarsak, ondan sonra “Kâsım → Ali b. Yezîd → Mu'ân b. Rifâ'a” isnadıyla gelen rivayetlerin tamamının münker olduğu ve sakınılması gerektiği ifade edilmektedir. Özellikle Ali b. Yezîd şiddetli tenkit edilen bir râvidir. Buhârî ‘münkerü'l-hadîs’ tabiriyle cerhettiği bu tür râvilerden hadis nakletmenin caiz olmadığını söyler. Ebû Hâtim ile Yahyâ b. Ma'in de Ali b. Yezîd'in rivayetlerinin tamamının zayıf, bilhassa Kâsım'dan naklettiği haberlerin de münker olduğunu belirtir. İbn Hibbân ise şu uyarıda bulunur: “Ali b. Yezîd'in rivayetlerini alırken ciddi bir ayıklama yapmak gerekir. Çünkü o genellikle muasırı Kâsım'dan nakilde bulunur. Kendisinden nakledenlerin ekserisi zayıf ve vâhî kimselerdir. Dolayısıyla rivayetinde sadece kendisi cerhedilmekle kalmıyor, bazan iki yahut üç mecrûh râvi bulunuyor. Hal böyle olunca bazan illetin hangisinden kaynaklandığını tesbit etmek zorlaşıyor... Mu'ân b. Rifâ'a da mecrûh bir râvidir, mürselleri merfû yapar ve meçhûl kimselerden münker şeyler nakleder. Eğer rivayetlerinde maktûb, münker ve akl-ı selime zıt hususlar ağırlıkta ise derhal terkedilmelidir.”¹⁵

B. Hadis Münekkitlerinin Rivayeti Değerlendirmeleri

Sa'lebe hadisi hakkında âlimlerin ifade ettikleri görüş ve değerlendirmeleri kronolojik bir sıralamayla şu şekilde zikredebiliriz:

¹¹ İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, VIII, 422; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 36; İbn Adiy, *Kâmil*, VI, 328; 'Ukaylı, *Du'afâ*, IV, 256; Zehebî, *Mizân*, IV, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 474-475.

¹² Zehebî, *Mizân*, III, 580; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 144-145.

¹³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 91; Zehebî, *Mizân*, IV, 347-348; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 98-99.

¹⁴ Zehebî, *Mizân*, IV, 101; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 423.

¹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 110; III, 36.

İbn Hazm (ö. 456/1064) demiştir ki: “et-Tevbe 9/75–77 âyetlerinde sözü edilen şey bir vasıftır. Allah bu evsaftaki kimseleri tarif etmekte ve onların içlerinden geçirdikleri söz/vaad ve niyetleri bildiğini ifade buyurmaktadır. Yoksa bu vasıfları haiz kimselerin bizzat (isimleriyle) tanındığına dair ne bir Kur’ânî nas, ne de sahih delil vardır. Binaenaleyh bu âyetlerin Sa’lebe b. Hâtüb hakkında indiğine dair nakledilen rivayet sahih değildir, bâtıldır. Çünkü Sa’lebe Bedir ashâbındandır ve bilinen/tanınan bir sahâbîdir... Rivayette Sa’lebe’nin zekâtını Hz. Ömer’e getirdiği halde kabul etmediği ve Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir’in de kabul etmediklerini gerekçe gösterdiği ifade edilmektedir. Bu ise şüphesiz bâtıldır. Çünkü Allah iman edenlerin mallarından zekât alınmasını emretmiştir. Resûlullah (s.a.v.) ise vefatı esnasında Arabistan’da İslâm’ın tatbik edilmesini ve başka bir dinin kalmamasını vasiyet etmiştir. Sa’lebe ise müslüman bir şahıstır ve Ebû Bekir ile Ömer’e düşen şey onun zekâtını her hâlükârda kabul etmeleridir. Verilen zekâtı reddetme/geçersiz kılma diye bir şey kesinlikle olamaz. Eğer Sa’lebe kâfir olmuş olsaydı İslâm topraklarında ikamet etmesine izin verilmezdi. Binaenaleyh mezkûr rivayetin sâkıt/asılsız olduğunda şüphe yoktur. İsnadındaki Mu’ân b. Rifâ‘a, Ali b. Yezîd ve Kâsım zayıf râvilerdendir. Miskîn b. Bükeyr ise ‘kavî’ değildir.”¹⁶

Beyhakî (ö. 458/1066) *Şu’abü’l-îmân*’da Sa’lebe hadisini şöyle açıklar:

“Resûlullah (s.a.v.) Sa’lebe’nin zekâtını kabul etmedi. Aynı şekilde onun sünnetine uyan halifeler de kabul etmediler. Zira o münafık olmuştu. Hakkında inen şu âyet bu hususu haber verir: “Allah’a verdikleri sözden dönmeleri ve yalan söylemeyi âdet edinmeleri sebebiyle Allah da bu işlerinin neticesini kalplerinde kıyamet gününe kadar sürecek bir münâfıklık kıldı.” [et-Tevbe 9/77]. Sa’lebe’nin zekâtını getirmesine gelince, kendisinden zorla alınmasından korktuğu için olsa gerektir. Bununla beraber hadisin isnadının tetkik edilmesi gerekir. Bu hadis tefsirciler arasında meşhurdur.”¹⁷ *Delâilü’n-nübüvve*’de ise şunu söyler: “Bu hadis tefsir ehli arasında (müfessirler mâbeyninde) meşhurdur. Ancak zayıf isnadla mevzûl olarak rivayet edilmektedir.”¹⁸

İbn Abdülber (ö. 463/1071) *ed-Dürer*’de şöyle der:

“Sa’lebe b. Hâtüb hakkında zekât vermektan imtina etmesi sebebiyle Tevbe sûresi 75. âyetinin indiği nakledilmektedir. Allah bilir bu âyetteki [et-Tevbe 9/77] nifak ifadesi Bedir’e iştirak eden sahâbe hakkında vârid olan haberlere zıt düşmektedir. Kanaatimce Sa’lebe hakkında inmiş olması doğru değildir.”¹⁹

İbnü’l-Esîr (ö. 630/1232) Sa’lebe kıssasının sahih olmadığını yahut Bedir’e katılan Sa’lebe hakkında şaibeli olduğunu belirtir.²⁰

Kurtubî (ö. 671/1272) *Tefsîr*’inde şöyle der:

¹⁶ İbn Hazm, Ali b. Ahmed ez-Zâhirî, *el-Muhallâ*, Beyrut, ts, XI, 206–207.

¹⁷ Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, IV, 80.

¹⁸ Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, V, 292.

¹⁹ İbn Abdülber, *ed-Dürer fi’htisâri’l-megâzi ve’s-siyer* (nşr. Mustafa el-Bugâ), Beyrut 1404, I, 119.

²⁰ İzzüddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, Beyrut, ts., I, 237.

"Âyetin Sa'lebe b. Hâtüb hakkında indiğine dair nakledilen rivayet meşhurdur... Bundan başka Hâtüb b. Ebû Belte'a (ö. 30/650) hakkında indiği de nakledilir... Fakat âyette vasıfları haber verilen kimselerin münâfik olarak öldükleri kesindir. Binaenaleyh bunun Sa'lebe yahut İbn Ebû Belte'a gibi Bedir ashâbıyla bir ilgisi olmasa gerektir... Zira Sa'lebe b. Hâtüb, Bedir ashâbından ve ensardandır. Allah ve Resûlü'nün imanlarına hüsnü şehâdetinde bulunduğu kimselerdendir."²¹

Zehebî (ö. 738/348) Sa'lebe hadisinin münker olduğunu söyler.²²

İrâkî (ö. 806/1403) Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'da zikrettiği ve kaynağını belirtmediği Sa'lebe hadisi için şöyle der: "Taberânî bunu zayıf bir isnadla rivayet etmiştir."²³

Heysemî (ö. 807/1404) şu değerlendirmeyi kaydeder: "Taberânî bu hadisi Ebû Ümâme'den nakletmiştir ve isnadındaki Ali b. Yezid metrûktür."²⁴

İbn Hacer (ö. 852/1448) *el-İsâbe*'de şöyle der: "Bu rivayetin sahih olduğunu zannetmiyorum. Eğer sahih ise kıssa sahibinin Bedir'e iştirak eden Sa'lebe olduğu şaibelidir (فيه نظر)..."²⁵ *Fethu'l-bârî*'de ise şunu söyler:

"Bu zayıf bir hadistir, bununla ihticâc edilmez."²⁶ Bundan başka *Keşşâf Tefsîri*'nin tahrîcinde şunu ifade eder: "Ebû Ümâme → Kâsım → Ali b. Yezid" tarikiyle nakledilen bu rivayetin isnadı cidden zayıftır."²⁷

Süyûtî (ö. 911/1505), Sa'lebe hadisinden bir pasajı *el-Câmi'u's-sagîr*'de zikreder ve sahih (صح) rumuzunu kullanır. Münâvî (ö. 1031/1622) ise sahih olmadığına dair şerh düşer.²⁸ Kanaatimizce Süyûtî'nin bu rivayeti sahih addetmesi ya zühûldür ya da mezkûr eserindeki pek çok rivayet hakkında gösterdiği tesâhülün bir başka örneğidir. Nitekim bir başka eserinde şu kanaatini dile getirir: "Bu hadis Ebû Ümâme ve İbn Abbas'tan* zayıf isnadla rivayet edilmiştir."²⁹

Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1917–1997) Sa'lebe hadisinin illetli ve münker bir rivayet olmasına rağmen bilhassa müfessirler tarafından bu durumuna temas edilmeksizin nakledildiğine dikkat çeker. Ayrıca şu yorumda bulunur:

"Söz gelimi Kurtubî, *Tefsîr*'inde Sa'lebe hadisini Ebû Ümâme tarikiyle kaydeder ve 'Bu rivayet meşhurdur.' der. Oysa bu rivayet münkerdir. Çünkü isnadındaki Ali b. Yezid, Buhârî'nin ifadesiyle 'münkerü'l-hadîs'tir. Kurtubî'nin bu rivayeti meşhur addetmesini; kıssacılar ve nakilci müfessirler arasında yaygındır/meşhurdur, mâna-

²¹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire 1372, VIII, 212.

²² Zehebî, *Tecridü esmâi's-sahâbe*, Beyrut, ts., I, 66.

²³ Zeynüddin el-İrâkî, *el-Mugnî an hamli'l-esfâr (İhyâ ile birlikte)*, Beyrut, ts., III, 257.

²⁴ Ali b. Ebû Bekir el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut, ts., VII, 32.

²⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Beyrut 1328, I, 198.

²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1407/1987, III, 266.

²⁷ İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-şâfi fi tahrîci ehâdîsi'l-Keşşâf (Keşşâf ile birlikte)*, Beyrut, ts., II, 292.

²⁸ Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, Beyrut, ts., IV, 526-527.

* İbn Abbas'tan nakledilen rivayet aşağıda sebep-i nüzûl başlığı altında tahlil edilecektir.

²⁹ Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fi esbâbi'n-nuzûl*, Kahire, ts., s.105.

sında anlamak gerekir. Yoksa muhaddislerin istilâhındaki ‘meşhûr hadis’ mânâsında anlamak doğru değildir. Zira rivayet son derece zayıftır; tutarlı/makbul sayılacak tarafı yoktur; istişhada elverişli değildir. Kurtubî’nin *Tefsîr*’inde kaydettiği ve illetini beyan etmediği bu türden garîb, zayıf, münker yahut mevzû rivayetler bulabilirsin. Hocamız Kevserî (ö. 1879–1952) de Kurtubî’nin bu tür hadisleri *Tefsîr*’inde nakletmesini onun salâhına/takvâsına havale eder ve ‘hadis tenkidi bu salih (sofu) şahsın işi/âdeti değildir’ der.³⁰

Yine Ebû Gudde, İbn Kesîr’in (ö. 774/1374) *Tefsîr*’inde yer verdiği ve hakkında sükût ettiği Sa‘lebe hadisi için şu hatırlatmada bulunur:

“Doğrusu İbn Kesîr, hadislerin illetlerini ve zaaflarını beyan etmek sûretiyle *Tefsîr*’inde güzel bir metot takip etmiştir. O, kimi âlimlerin yaptığı gibi rivayetin isnadını zikredip de nasıl olsa işin erbabı mezkûr râvilerin cerh ve ta’dil durumlarını bilirler diye onlara havale etmemiş; rivayetlerin durumunu bizzat açıklamıştır. Zira İbn Kesîr şunu çok iyi bilmektedir; ricâl ilminin âlimleri birer yıldız gibi sönüp gitmişlerdir. Kaldı ki günümüzde durum nicedir?! Bununla beraber İbn Kesîr bazı rivayetleri isnadıyla zikretmesine rağmen illetini ve nekâretini beyan etmemiştir. Nitekim İbn Cerîr (Taberî) ve İbn Ebû Hâtîm’in rivayet etmeleri üzerine İbn Kesîr de et-Tevbe sûresi 75. âyeti münasebetiyle Sa‘lebe hadisini kaydetmiş; fakat âdetinin hilâfına sened tenkidi yapmamıştır. Oysa bu rivayet hasarlı ve hastalıklıdır (illetlidir). İsnadındaki Mu‘ân b. Rifâ‘a hadiste gevşek (leyyinü’l-hadîs), mürsel rivayetleri çok olan (kesîru’l-irsâl) ve naklettiklerinin umumuna mütâbaat edilmeyen bir râvidir. Ali b. Yezîd ise Buhârî’nin ifadesiyle ‘münkerü’l-hadîs’tir. Buhârî’ye göre bunun anlamı, bu tür râvilerden hadis nakletmek caiz değildir. Bu itibarla İbn Hacer *Keşşâf Tefsîri*’nin tahririnde Sa‘lebe hadisi için ‘İsnadı cidden zayıftır.’ demiştir. Yine de diyebiliriz ki elimizdeki rivayet tefsirleri içinde en faydalısı İbn Kesîr’inkidir. Lâkin darb-ı meselde ifade edildiği üzere, her güzelin bir kusuru olur.”³¹

Elbânî (ö. 1914–1999) zayıf ve mevzû hadislere dair tasnif ettiği eserinde şöyle der: “Bu rivayet iştihar etmesine rağmen münkerdir. Rivayetin illeti Ali b. Yezîd el-Elhânî’dir ki, ittifakla metrûktür. Mu‘ân b. Rifâ‘a ise hadis rivayetinde gevşektir.”³²

Âlimlerin de ifade ettikleri bu tenkit ve değerlendirmelere göre Sa‘lebe hadisi son derece zayıf, illetli, münker, asılsız ve bâtil bir rivayettir. Elbette böyle bir rivayet, muhtevasında sunulan hususlarda delil olamaz. Hatta bu kabil rivayetlerin nakledilmesi dahi uygun düşmez.

II. Sa‘lebe’nin Biyografisi

Sa‘lebe hadisiyle ilgili metin/muhteva tenkidine geçmeden önce gerekli bazı biyografik bilgilere yer verilmelidir. Zira Sa‘lebe b. Hâtîb bir sahâbîdir. Hakında nakledilen biyografik bilgilere dayanarak mezkûr rivayette zikredilen

³⁰ Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâzıla li’l-es’ileti’l-aşreti’l-kâmile* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1384/1964, s. 137–138 (neşredenin dipnotu).

³¹ *a.g.e.*, s. 107–108 (neşredenin dipnotu).

³² Muhammed Nâsruddin el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife ve’l-mevzûa ve eserühâ fi’l-ümme*, Riyad 1407/1987, IV, 112.

kıssanın kahramanı olup olmadığına dair bulgulara ulaşmak ya da en azından tutarlı yorumlar yapmak ancak bu şekilde mümkündür.

Sa'lebe b. Hâtıb b. "Amr b. 'Ubeyd b. Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. 'Avf b. 'Amr b. 'Avf b. Mâlik b. Evs el-Ensâri³³ Medine'deki Evs kabilesinin 'Amr b. 'Avf kolunun Ümeyye b. Zeyd oymağındandır. Doğum ve vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Osman devrinde vefat ettiği tahmin edilmektedir.³⁴

Sa'lebe'nin babasının sahâbî olup olmadığı ihtilâfıdır. Bununla beraber İbn Abdülber ensardan Hâtıb b. 'Amr b. Atık b. Ümeyye b. Zeyd adındaki bir sahâbînin biyografisine temas eder ve onun Bedir'e katıldığına dair görüş beyan edildiğini, fakat İbn İshak'ın (ö. 150/768) zikrettiği listede yer olmadığını kaydeder.³⁵ Ancak İbn Hacer buradaki Atık (عتیق) isminde tashîf vuku bulunduğunu ve doğrusunun Ubeyd (عبید) olması gerektiğini, nitekim onun Hâris b. Hâtıb'ın babası olduğunu beyan eder.³⁶ Hâris ise Sa'lebe'nin kardeşidir. Mezkûr şahıs her ikisinin de babası olup vefat tarihi bilinmemektedir. Annesi Ümâme bint Sâmit b. Hâlid b. Atıyye b. Havt b. Habîb b. 'Amr b. 'Avf³⁷ olup, annesi ile babasının soyları birkaç nesil sonra birleşmektedir.

İbn Sa'd'ın tesbitine göre Sa'lebe'nin iki hanımı, altı oğlu ve bir kızı vardır. Çocuklarından Ubeydullah, Abdullah ve Umey, Benû Vâkıflı eşinden olmuştur. Rifâ'a, Abdurrahman, İyâz ve kızı Amîra ise Gatafân kabilesinden Lübâbe bint Ukbe b. Beşîr adlı hanımındandır.³⁸

Sa'lebe'nin kardeşi Hâris b. Hâtıb (ö. 7/628) ise Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerine iştirak etmiş, Hudeybiye'de bulunmuş, Hayber Muhasarası'nda şehid düşmüştür.³⁹ Hâris'in Ümmü Abdullah bint Evs b. Hârise adında hanımı ve Abdullah adında bir oğlu vardır. İbn Sa'd (ö. 230/845) yaşadığı dönemde, Hâris'in oğlu Abdullah'ın soyundan devam eden torunlarının mevcut olduğunu kaydeder.⁴⁰

Bir de Sa'lebe'nin Hafsa bint Hâtıb (ö. ?) adında kız kardeşi vardır. O Rasûlullah'a bey'at eden hanım sahâbilerdendir.⁴¹

³³ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Tâhâ Abdürraûf), Beyrut 1411/1991, II, 250; Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ/kebir*, Beyrut 1405/1985, III, 460; İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 210; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 237; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 198.

³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Beyrut 1395/1975, III, 46; İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 210.

³⁵ İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 311.

³⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 7.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 460.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 460.

³⁹ İbn Hişâm, *Sire*, IV, 315; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 107; III, 461; Taberâni, *el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 87, III, 276; İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 285; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 568.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 461.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II,107; VIII,349; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 581.

Kaynaklarda Sa'lebe b. Hâtıb'dan rivayet edilen herhangi bir hadis yoktur. İsminin râviler arasında geçmemesi, onun sahâbî olması için bir noksanlık değildir. Çünkü sahâbenin hepsi de hadis rivayetinde bulunmuş değildir.

Sa'lebe Akabe bey'atının ardından Medine'de İslâm'ın hızlı bir şekilde yayıldığı süreçte müslüman olanlar arasındadır. Resûlullah'ın (s.a.v.) hicretinde yetişkin ve maddi imkâna sahip biri olduğu bilinmektedir. Bu itibarla Resûlullah (s.a.v.) muhacirlerle ensar arasında kardeşlik akdi tesis ettiğinde, muhacirlerden Mu'attib b. 'Avf el-Hamrâ'yı⁴² onunla kardeş ilân etmiştir. Sa'lebe muhacir kardeşine ev sahipliği yapmış ve onun ailesinin ikâmet ve iâşelerine yardımcı olmuştur. Sa'lebe, ilerleyen yıllarda Bedir ve diğer muharebelere katılmıştır.⁴³

A. Biyografik Bilgilere Göre Sa'lebe Hadisinin Tahlili

İbn Sa'd rivayetlere dayanarak sunduğu biyografik bilgilerden sonra, kendi döneminde Medine ve Bağdat'ta Sa'lebe'nin soyundan gelen torunlarının mevcut olduğundan bahseder.⁴⁴ Ancak mezkûr kıssadan ve Sa'lebe'nin nifakından hiç söz etmemesi de ilginçtir. Eğer kıssada anlatılan olayın sahih bir yönü olsaydı elbette bundan da bahsederdi.

Dikkat edilecek olursa İbn Sa'd, Sa'lebe hakkında çok az sahâbe için müyeser olan biyografik bilgilere yer vermekte; hatta aile efradının kimliklerine varıncaya kadar tesbit etmektedir. Bütün bu bilgilere göre İslâm ve istikamet üzere yaşayan bir aile portresi sunmaktadır.

Her şeyden önce Sa'lebe b. Hâtıb, ensarın ilk tabakasından ve Bedir ashâbındandır. Allah muhacirlerle ensarın ilklerini "السابقون الأولون من المهاجرين والأنصار" âyetinde şöyle övmektedir: "(İslâm'da) birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzelce tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı oldular. Allah onlara içinden ırmaklar akan cennetler hazırladı. Onlar orada devamlı kalmak üzere gireceklerdir. İşte bu büyük kurtuluştur." [et-Tevbe 9/100]. Ayrıca birçok âyet ve hadiste Bedir'e iştirak eden sahâbenin fazileti dile getirilmekte, onların mağfiret ve kurtuluş ehli oldukları müjdelanmaktadır. Bu konudaki hadislerden birkaçı şöyledir: "Bedir'e ve Hudeybiye'ye katılan kimse cehenneme girmez."⁴⁵ "Allah Bedir ehline muttali olmuş ve

⁴² Mu'attib b. 'Avf Mekke'de ilk müslümanlardandır. Önce Habeşistan'a sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir ve diğer muharebelere katılmış, yetmiş sekiz yaşında iken 57'de (676) vefat etmiştir. bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 264, 461; İbn Abdülber, *İstî'âb*, III, 1430.

⁴³ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 250; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 460; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 87; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 237.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 460.

⁴⁵ Buhârî, "Megâzi", 9, 47; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 162.

haklarında şöyle buyurmuştur: Dilediğinizi işleyin zira ben sizi mağfired buyurdum.”⁴⁶

İbn Hacer, sahâbe biyografilerini incelediği *el-İsâbe*'de Sa'lebe b. Hâtıb'dan başka Sa'lebe b. Ebû Hâtıb namında farklı bir şahıstan söz eder. Bunlardan birincisinin Bedir'e iştirak ettiğini ve Uhud'da şehit düştüğünü; diğerinin ise Ebû Ümâme'den nakledilen kıssanın sahibi olduğunu söyler. Ardından şu yorumu yapar:

“Bu hadisin sahih olduğunu zannetmiyorum. Şayet sahih ise kıssa sahibinin Bedir'e iştirak eden Sa'lebe olduğu şaibelidir (فيه نظر). Nitekim İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/820) Bedir'e iştirak eden Sa'lebe hakkında Uhud'da şehid edildiğini söylemesi de bunların farklı şahıslar olduğu görüşünü teyit eder. İbn Merdûye (ö. 410/1020) ise *Tefsîr*'inde İbn Abbas'tan Tevbe sûresi 75. âyetin Sa'lebe b. Ebû Hâtıb namındaki şahıs hakkında indiğini rivayet eder. Bedir'e iştirak eden şahıs ittifakla Sa'lebe b. Hâtıb'dır. Resûlullah (s.a.v.), Bedir'e iştirak eden kimselerin cehenneme girmeyeceklerini, zira onların mağfired ehli olduklarını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh Allah böyle bir mertebedeki sahâbîyi kalbine nifak vererek aşağı mertebelere niçin düşürsün ki? Görünen o ki kıssanın kahramanı bir başka şahıstır.”⁴⁷

Hadis kriterleri açısından Sa'lebe hadisinin sahih olmadığı görüşüne katılmakla birlikte, muhtevada anlatılanların ne Sa'lebe b. Hâtıb, ne de Sa'lebe b. Ebû Hâtıb hakkında –hatta herhangi bir sahâbî hakkında– doğru olabileceğine ihtimal veriyoruz. Burada İbn Hacer'in İbnü'l-Kelbî'ye dayanarak Bedir'e iştirak eden Sa'lebe'nin Uhud'da şehid düştüğünü söylemesi ve bu gerekçeye dayanarak başka bir Sa'lebe olabileceği ihtimali üzerinde durması isabetli değildir. Çünkü tabakat müelliflerinin ittifakıyla Uhud'da şehid olan sahâbî, Sa'lebe b. Sa'd b. Mâlik el-Ensârî'dir.⁴⁸ İbnü'l-Kelbî bu isimleri birbirine karıştırmıştır. Yine İbn Hacer'in bu mevzuda İbn Merdûye'nin rivayetine dayanarak kıssa sahibinin Sa'lebe b. Ebû Hâtıb olduğuna dair görüş beyan etmesi isabetli değildir. Zira İbn Merdûye'den önceki ve sonraki müelliflerin rivayetlerinde böyle bir ziyade yoktur.⁴⁹ İbn Merdûye'ye ulaşan rivayet ya da nüsha Sa'lebe b. Ebû Hâtıb şeklinde ziyadeli gelmiş yahut hatalı kaydedilmiş olmalıdır. Aslında İbn Hacer, bu rivayetteki muhtevanın/kıssanın Bedir'e iştirak eden bir sahâbî hakkında asılsız olduğunu beyan etme gayretindedir. Bu gayretinde haklıdır fakat zikrettiği bazı gerekçeler sağlam bir delile dayanmamaktadır. Her ne kadar ilk etapta rivayetin zayıflığına dikkat çekmede isabet etse de muhteva tenkidinde ve Sa'lebe'nin kimliği konusunda aynı şekilde isabet ettiği söylenemez.

⁴⁶ Buhârî, “Edeb”, 74, “Cihâd” 141; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 161.

⁴⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 198.

⁴⁸ İbn Ebû Hâtım, *Cerh*, II, 461; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 88; İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 208; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 237.

⁴⁹ kş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 190–193; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 291–292; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s.214–215.

III. Metin/Muhteva Yönünden Diğer Bazı Tahliller

Yukarıda geçen metinde, ısrarla mal istemesinden sonra Sa'lebe'nin birkaç koyun edindiği, bu koyunlardan tırtılların üremesi gibi inanılmaz derecede bir sürünün meydana geldiği, hatta Medine'ye sığmayınca taşraya göç ettiği hikâye edilmektedir. Başta bu husus akla, mantığa ve Allah'ın tabiatta koyduğu kanunlara zıt düşmektedir. Zira parmak sayısınca koyundan birkaç sene zarfında böylesine bir sürünün çoğalması imkânsızdır.

Sa'lebe'nin sahralar dolusu bir koyun sürüsüne sahip olması demek, dönemin en varlıklı insanların biri olması anlamına gelir. Halbuki Asr-ı saâdet'te gözden kaçması mümkün olmayacak böyle bir mal varlığından söz eden -asılsız kıssa dışında- başka bir rivayet yoktur. Eğer böyle bir şey yaşanmış olsaydı, meselâ Hâtim et-Tâi'nin cömertliğiyle, Kârûn'un da son derece zenginliğiyle meşhur olduğu gibi, onun da böyle bir mal varlığıyla şöhret bulması gerekirdi.

Sa'lebe'nin koyunlarının çoğalmasının Resûlullah'ın duasıyla vücuda gelen bir bereket yahut mucize olduğunu farzedelim. Oysa Resûlullah'ın duasıyla yahut mübaşeretıyla gerçekleştiği haber verilen mucizeler arasında ne böyle bir olayı, ne de bunun bir benzerini teyit eden herhangi bir kayda rastlanmaktadır. Şayet bu haberin aslı olsaydı nakledilen mucizeler arasında zikredilmesi ve bu vasıfla meşhur olması gerekirdi. Kaldı ki ensarın ilklerinden bir sahâbi için dalâlete ve nifaka düşmesine sebep olabilecek böyle bir dua/beddua talebinde bulunmasına ihtimal verilemez. Binaenaleyh bu husus, Resûlullah hakkında mümkün görülmediği gibi Sa'lebe hakkında da uygun görülemez.

Rivayette Sa'lebe'nin sürülerini alıp taşraya göç etmesinin ardından zekâtın farziyetini emreden Tevbe sûresinin 103. âyetinin indiği -hatta bu münasebetle Resûlullah'ın iki şahsı zekât toplamakla görevlendirdiği- ifade edilmektedir. Fakat bu âyet hicretin dokuzuncu senesinde nâzil olan Tevbe sûresinde yer almaktadır. Hâlbuki âlimlerin genel görüşü zekâtın hicrî ikinci senede farz kılındığı şeklindedir.⁵⁰ Nitekim Sa'lebe hadisine dayanarak zekâtın dokuzuncu senede farz kılındığına dair görüş beyan edenleri tenkit eden İbn Hacer, delil olarak öne sürülen bu hadisin zayıf, hatta ihticâca elverişsiz olduğunu belirtir.⁵¹ Hal böyle olunca mezkûr kıssadaki anlatımlar tarihî açıdan olsun, ahkâm açısından olsun Kur'an'ın zâhiriyle bağdaşmamaktadır. Kaldı ki bu âyetin zekâtın farziyeti için değil, farklı bir sebebe binaen inmiş olduğu sabittir. İbn Abbas, Dahhâk ve Katâde gibi ilk dönem müfessirleri tarafından bu âyetin Tebük Seferi'ne mazeretleri olmadığı halde katılmayan Ebû Lübâbe ve arkadaşları (Ced b. Kays, Harâm b. Evs gibi) hakkında indiği ifade edilmektedir. Bu

⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 249; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Beyrut 1402/1982, II, 2; Yûsuf el-Kardavî, *İslâm Hukukunda Zekât* (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1984, I, 70-75.

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, III, 266.

kimseler geri kalmalarına sebep olan mallarından bir kısmını vererek mağfiret talebinde bulunurlar. Ebû Lübâbe kendini mescidin direğine bağlayarak yeme-yi içmeyi terkeder ve zaman zaman baygınlık geçirir. Bir hafta sonra affa mazhar olunca bütün malını tasadduk etmek ister, ancak Resûlullah üçte birini vermesini kâfi görür.⁵²

Arabistan gibi sıcak bir coğrafyada ve yaz mevsiminde gerçekleşen Tebük Seferi, samimi inananlarla münafıkların tefrik edilmesinde önemli bir tarihî hadisedir. Hazırlıklar sürerken Resûlullah'a gelen bazı kimseler haklı mazeretlerini beyan ederler. Bazıları da yalan söyleyerek izin isterler ve kendilerine izin verilir. Fakat mazeret beyan etmeksizin geri kalan kimseler de olur. Nitekim bu kimseler arasında Ebû Lübâbe ile arkadaşlarından başka Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rabî' adındaki üç sahâbeden bahsedilir. Ebû Lübâbe ve arkadaşlarının affedilme talepleri birkaç gün zarfında, diğer üçününki –Kâ'b b. Mâlik rivayetinde genişçe anlatıldığı üzere– günlerce sonra kabul edilir. Tevbe sûresi 117–119 âyetleri bu sebeple nâzil olur.⁵³ Oysa Tebük Seferi'nden geri kalanlar arasında Sa'lebe b. Hâtıb'ın adı geçmemektedir. Eğer geri kalmış olsaydı, Bedir ashâbından olması hasebiyle elbette kendisi hakkında da benzer bir durum yaşanacaktı.

Bu arada Vâkîdî gibi tarihçilerin Sa'lebe b. Hâtıb'ı hem mezkûr kıssanın kahramanı, hem de Tebük'e katılan münafıklardan biri olarak nitelendirmesini⁵⁴ telif etmek mümkün değildir. Çünkü aynı şahsa biçilen bu roller tamamen birbirine zıt hususlardır. Bu yakıştırmayı Sa'lebe kıssası açısından ele alırsak; sürülerini sevk ve idare etmekten aciz kalan bir şahsın, başkaca vakit bulup münafık olarak Tebük'e ve diğer faaliyetlere katılmasını bağdaştırmak imkânsızdır. Keza Resûlullah'ın yanında savaflara iştirak eden bir şahsın mezkûr kıssayı yaşamış olmasına ihtimal verilemez. Dolayısıyla Sa'lebe b. Hâtıb'ın bu açıdan da nifakına delâlet eden ne bir hadise, ne de esaslı bir delil vardır. Haddi zatında hadis otoriteleri Vâkîdî'nin teferrüd ettiği rivayetlere itimat edilmediğini söylemişlerdir.⁵⁵

Rivayette Sa'lebe'nin pişman olup zekâtını getirdiği halde gerek Resûlullah, gerekse daha sonra halifeleri tarafından kabul edilmediği anlatılmaktadır. Zekâtını getiren kimseyi reddetmek, başta Resûlullah'ın, sonra da Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarına zıt düşmektedir. Özellikle Resûlullah'ın münafıklara karşı izlediği tavır ve stratejiler incelenirse, nifaklarını açıkça yüzlerine vurmadığı, İbn Selûl gibi meşhur münafıkları dahi sabırla idare etmesini bildiği görülür. Ayrıca Resûlullah'ın ve ilk halifelerin uygulamalarına göre imkân

⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 16–8.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 458; Buhârî, "Tefsîr", 9/18; Müslim, "Tefsîr" 9/53.

⁵⁴ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, Beyrut 1404/1984, III, 1003.

⁵⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 290; İbn Adiy, *Kâmil*, VI, 241–242; Zehebi, *Mizân*, III, 660–665; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 233–236.

sahiplerinden zekât alınması, gerekirse güce başvurulması söz konusudur. Üstelik bu mevzuda ilk halife Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlere karşı kararlı tutumu ve harp ilân etmesi bilinen bir gerçek iken, elbette gönül rızasıyla zekâtını getiren kimselerden bunun alınmaması diye bir şey olamaz. Bu itibarla Sa'lebe'nin geri çevrilmesi ne İslâm ahkâmını tatbik eden Resûlullah'ın ne de onun sünnetini takip eden halifelerin uygulamalarıyla bağdaşır. Bütün bu veriler, Sa'lebe hadisinin metin/ muhteva açısından çelişkilerle dolu olduğunu göstermektedir.

İlginçtir ki, Beyhakî gibi âlimler bu haberi gerçek ve yaşanmış bir olay olarak görmekte, kıssanın kahramanı Sa'lebe'yi nifakla itham etmektedirler. Zekâtının kabul edilmeyişini de münafık olduğuna hamletmektedirler.⁵⁶ Doğrusu rivayetin isnadı da bellidir, metni de. Rivayet ve dirayet ilimlerine göre bu hadisin sahih kabul edilmesini gerektirecek sebep ne olabilir ki? Hem bir şahsı nifak ya da küfürle itham etmenin vebali büyüktür. Üstelik ensarın ilklerinden olan ve Bedir'e iştirak eden bir sahâbînin, kayda değer bulunmayan emarelere ve asılsız olduğu her yönünden belli olan bir habere dayanarak, nifakına/küfrüne hükmetmenin ne derece riskli olduğu aşikârdır. O halde ilk etapta rivayetin aslının olup olmadığı araştırılmalı, sonra bahsi geçen hususların Kitap ve Sünnet'teki yeri tetkik/ tahkik edilmeli, ayrıca dinin temel meseleleriyle mukayesesi yapılmalı... Bütün bu verilere binaen rivayetle ilgili mâkul neticelere varılmalıdır. Yoksa metrûk ve merdûd râviler tarafından nakledilen asılsız haberlere dayanarak bazı tefsir ve te'villere gidilmesi uygun bir metot olmasa gerektir.

IV. Nüzûl Sebebi Açısından Rivayetin Tahlili

Rivayet tefsirinin öncülerinden Taberî ve İbn Ebû Hâtim müfessirler Tevbe sûresinin 75. âyetinin Sa'lebe b. Hâtîb hakkında indiğini kaydederler. Bununla beraber Taberî, âyetin iniş sebebi bağlamında farklı haber ve görüşlere yer verir. Âyetin ifade ettiği mâna ve hükmün münafıklar hakkında umum ifade ettiğine dikkat çeker. Neticede belli bir şahsa yönelik değil, genel mânada münafıklar hakkında indiğine dair rivayet ve görüşleri tercihe şâyan bulur.⁵⁷

Ne var ki sonraki müfessirlerin pek çoğu Sa'lebe hadisini herhangi bir kritiğe tabi tutmaksızın mezkûr âyetin iniş sebebi bağlamında kaydederler. Söz gelimi Zemahşerî (ö. 538/1143) ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak Sa'lebe hadisini zikreder.⁵⁸ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) dört farklı rivayete -birisinde ise Sa'lebe hadisine- temas eder.⁵⁹ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) Hâtîb b. Ebû Belte'a hakkında indiğine dair haber ve yorumlara iltifat etmeyip Sa'lebe hakkında

⁵⁶ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 80.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 188 vd.

⁵⁸ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, ts., II, 203.

⁵⁹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1407/1987, III, 472.

indiğine dair haber ve görüşleri benimser.⁶⁰ Aynı şekilde Kādî Beyzâvî (ö. 685/1276), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Süyûtî (ö. 911/1505), Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi müfessirler Sa'lebe için indiğini naklederler.⁶¹

Hâsılı geçmişte ve yakın zamanda telif edilen tefsir kaynaklarının pek çoğunda bu âyetin iniş sebebi olarak Sa'lebe hadisini görmek mümkündür. Bu arada sebab-i nüzûl açısından rivayetin makbûl olmadığına dair müstakil çalışmalara da rastlanmaktadır.⁶²

Burada Taberî ve diğer müfessirlerin kaydettikleri esbâb-ı nüzûl rivayetlerini Tevbe sûresi 75. âyeti bağlamında tahlil edelim:

1) Sa'lebe Hakkındaki Rivayet. Yukarıda tahlilini yaptığımız Ebû Ümâme'den nakledilen Sa'lebe hadisinden başka İbn Abbas'a atfedilen ve sebab-i nüzûl ifade eden bir rivayet bulunmaktadır. Taberî ile Beyhakî bu rivayete şöyle yer verirler:

Ensardan Sa'lebe b. Hâtüb bir topluluğa gelerek onları şahit tuttu. Eğer Allah fazlından (zenginlik) verirse, mutlaka her hak sahibinin hakkını vereceğini, ondan tasaddukta bulunacağını ve akrabayı gözeticeğini vaad etti. Allah onu imtihan etti, fazlından (zenginlik) verdi. O ise vaadini yerine getirmedi. Bu sebeple Allah'ın gazabına uğradı. Allah Kur'an'da onun bu vaziyetini haber veriyor.⁶³

Rivayetin isnad zinciri şöyledir: İbn Abbas → 'Atıyye b. Sa'd el-'Avfî → Hasan b. Atıyye el-'Avfî → Hüseyin b. Hasan el-'Avfî → Sa'd b. Muhammed el-'Avfî → Muhammed b. Sa'd el-'Avfî → Taberî ... Beyhakî.

Atıyye ile başlayan aile zinciri, oğlu Hasan, oğlu Hüseyin, yeğeni Sa'd ve oğlu Muhammed yoluyla Taberî'ye ve sonrasında Beyhakî'ye ulaşmaktadır. 'Avfî sülalesinin naklettiği bu tipik aile rivayeti, isnad yönünden son derece zayıftır. Başta Atıyye el-'Avfî el-Kûfî (ö. 111/730), zayıf ve müdellis bir râvidir.⁶⁴ Oğlu Hasan (ö. 181/798) ile torunu Hüseyin (ö. 220/835[?]) de hadis imamlarına göre metrûk kimselerdir.⁶⁵ Sa'd (ö. ?) ile oğlu Muhammed (ö. ?) ise Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) beyanına göre hadiste zayıf ve gevşek (leyyinü'l-hadîs) kimselerdir.⁶⁶ İsnaddaki orta ya da şiddetli derecede tenkit

⁶⁰ Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut, ts., XVI, 138.

⁶¹ Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, Beyrut, ts., III, 75; İbn Kesir, *Tefsîr*, II, 105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 260; Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Beyrut, ts., V, 143-144.

⁶² Bu konuda kayda değer çalışmalardan Âdab Mahmûd Hameş'in *Sa'lebe b. Hâtüb es-sahâbiyyü'l-müfterâ 'aleyh* (Riyad 1987) adlı kitabı ile Ahmet Nedim Serinsu'nun *Sa'lebe Kıssası -Esbâb-ı Nüzûle Yeni Bir Yaklaşım-* (İstanbul 1995) adlı kitapçığı bulunmaktadır.

⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 188; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 289.

⁶⁴ İbn Ebû Hâtîm, *Cerh*, VI, 383; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 176; İbn Adiy, *Kâmil*, V, 370; Zehebî, *Mizân*, III, 80; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 143-144.

⁶⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 234; II, 284; Zehebî, *Mizân*, I, 503, 533, 560; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 498.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., V,322; IX, 126; Zehebî, *Mizân*, III, 560; İbn Hacer, *Lisân*, III, 18.

edilen râviler sebebiyle bu rivayet ne ahkâm, ne de sebab-i nüzûl konusunda delil olmaya elverişlidir.

2) Sa'lebe ile Mu'attib b. Kuşeyr Hakkındaki Rivayet. Hasan el-Basrî →'Amr b. 'Ubeyd →İbn İshak isnadıyla nakledilen haber şöyledir: Sa'lebe b. Hâtib ile Mu'attib b. Kuşeyr Allah'a söz verip de sözlerinden döndükleri için haklarında Tevbe sûresinin 75. âyeti inmiştir.⁶⁷ Aynı haber Taberî tarafından da nakledilmektedir.⁶⁸

Ancak bu haber münkerdir. Zira İbn İshak'ın şeyhi 'Amr b. 'Ubeyd b. Bâb el-Basrî hadis imamlarına göre metrûk, müdellis ve kezzâb bir râvidir. Bid'at ehlinde olup Resûlullah'a ve sahâbeye iftirada bulunan bir zındıktır.⁶⁹ Hammâd b. Seleme, Humeyd ve İbn 'Avn gibi muhaddisler onun özellikle Hasan el-Basrî'ye yalan haberleri nisbet ettiğini belirtmektedirler.⁷⁰

Sa'lebe ile Mu'attib b. Kuşeyr (diğer adı Mu'attib b. Beşîr) akrabadır ve soyları beş kuşak yukarıda birleşmektedir. Her ikisi de Bedir ashâbındandır. Mu'attib aynı zamanda Akabe biatına katılmış Medineli ilk müslümanlardandır.⁷¹ Elbette 'Amr b. 'Ubeyd gibi yalancı ve iftiracı bir râvinin düzmece haberi, bu sahâbiler hakkında hüccet olamaz.

3) Hâtib b. Ebû Belte'a Hakkındaki Rivayet. İbnü'l-Cevzî, "İbn Abbas →Ebû Sâlih →Kelbî" isnadıyla şu haberi kaydeder: 'Amr b. 'Avf oymağından Şam'dan gelmesini beklediği malları olan bir adam, bunların intikali gecikince sıkıntıya mâruz kaldı. Allah'a yemin ederek, eğer mallarını kendisine lutfederse mutlaka tasadduk edeceğini ve akrabalarına yardımda bulunacağını vaad etti. Malları eline geçince böyle yapmadı ve hakkında bu âyet (et-Tevbe 9/75) indi. Kelbî o şahsın Hâtib b. Ebû Belte'a olduğunu söyledi.⁷²

Hadis otoritelerine göre Kelbî (Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (ö. 146/764), kezzâb ve metrûk bir râvidir. Hadiste metrûk, tefsirde makbûl olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak genel kanaat Kelbî'nin rivayetlerinin terkedildiği istikametindedir. Ahmed b. Hanbel onun tefsire dair haber ve yorumlarının yalan ve asılsız olduğunu belirterek kendisini sert bir şekilde tenkit eder. Ricâl âlimleri Ebû Sâlih'in İbn Abbas'ı görmediğini, Kelbî'nin ise Ebû Sâlih'ten işittiği şeylerin sınırlı olmasına rağmen yığınla rivayeti onun yoluyla İbn Abbas'a nisbet ettiğini (tedlîs) belirtirler. Kelbî'yi yakından tanıdığını ifade eden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de mezkûr isnadla alâkalı olarak şu

⁶⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, V, 239.

⁶⁸ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut 1407, II, 192.

⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 33; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, III, 98; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 69-71; Zehebî, *Mizân*, III, 273.

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 361.

⁷¹ İbn Abdülber, *İstî'âb*, III, 1329; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 55.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 474.

hususla dikkat çeker: “Kelbî'nin şöyle dediğini işittim: ‘Benim Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'tan naklettiğim rivayetlerin hepsi yalandır.’ Bu sebeple ondan sakının!” Bu arada Süfyân'a, “Sen de bazan Kelbî'den nakilde bulunuyorsun?!” diye sorulunca şu cevabı verir: “Ama ben onun doğrularını yalanlarından ayırt edebiliyorum.” İbn Hibbân da şunu ilâve eder: “Kelbî'nin adının bile kitaplar da zikredilmesi uygun olmadığı halde, tefsir ve hadise dair rivayetleriyle ihticâc edilmesi katiyen doğru olmaz. Şayet Kur'an âyetleri tefsir edilecekse, bu hususta Kelbî'nin yorum ve nakillerine asla ihtiyacımız yoktur.”⁷³

Metin yönünden de 'Amr b. 'Avf oymağından Şam'da malı olan şahıs hakkında anlatılan hususun, Hâtıb b. Ebû Belte'a hakkında söylendiğinin düşünülmesinin tutarsız olduğu açıktır. Zira bu oymak Evs kabilesinin bir koludur. Hâtıb b. Ebû Belte'a ise muhacirdir. Bedir ve diğer harplere katılmış, Hudeybiye'de bulunmuş ve Resûlullah tarafından bir mektupla Mısır Mukavkısı'na elçi olarak gönderilmiştir. Hâtıb ticaretle de uğraşmıştır.⁷⁴ Fakat hakkındaki ithamın aslı yoktur. Eğer onun bilinen bir kusuru varsa, o da Mekke'yi fethetmek üzere hazırlık yapan Resûlullah'ın gizli tuttuğu bu faaliyeti Mekke'ye gönderdiği bir kurye ile haber vermeye kalkışmasıdır. Ama bu teşebbüsü yarım kalmıştır. Allah Teâlâ durumu Hz. Peygamber'e bildirmiş ve kurye yakalanmıştır. Mektubun deşifre edilmesiyle Hâtıb'ın gönderdiği tesbit edilmiştir. Hz. Peygamber onun ifadesini aldıktan sonra mâzur görüp affetmiştir. Böyle bir teşebbüsünden dolayı cehenneme gideceğine dair ithamda bulunanlara karşı onu “Bedir ve Hudeybiye'ye iştirak eden kimse cehenneme girmez.” diye savunmuştur: ⁷⁵ Hz. Ömer'in ağır ceza verilmesine dair ısrarını da şöyle geri çevirmiştir: “Hâtıb Bedir'e katılmıştır. Ne biliyorsunuz belki de Allah Bedir ehlinin durumlarına muttali olmuş ve şöyle buyurmuştur: Bundan böyle ne işlerseniz işleyin ben sizleri bağışladım.”⁷⁶ Eğer Hâtıb b. Ebû Belte'a münafık olsaydı bizzat Resûlullah onun hakkında mezkûr sözlerini sarfetmez ve kendisini elçilik göreviyle de görevlendirmezdi.

4) Münafıklar Hakkındaki Rivayet. Taberî “Yûnus →İbn Vehb →İbn Zeyd” isnadıyla şu haberi nakleder: Bu âyette sözü edilen kimseler münafıklardan bir gruptur. Allah kendilerine mal verince cimrilik yaptılar. Bu sebeple Allah kıyamete kadar onların nifaklarını devam ettirdi. Onlar için ne tövbe, ne mağfiret, ne de affedilme vardır. Nitekim İblis de tövbeden men edilmişti.⁷⁷

⁷³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 256; Zehebî, *Mizân*, III, 556.

⁷⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 243; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 114; İbn Abdiülber, *İstî'âb*, I, 314, İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 362; Nebî Bozkurt, “Hâtıb b. Ebû Belte'a”, *DİA*, XVI, 444.

⁷⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 33; Buhârî, “Megâzî”, 47; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 162.

⁷⁶ Buhârî, “Megâzî”, 9, 47; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 161.

⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 193.

Bu haber mürseldir. Ayrıca İbn Zeyd namındaki râvinin Zeyd b. Eslem'in üç oğlundan (Üsâme, Abdullah, Abdurrahman) hangisi olduğu müphemdir.⁷⁸

Tevbe suresinin 75. âyetinin iniş sebebi olarak kaydedilen bu haberler, hadis kriterlerine göre tartışmalı rivayetlerdir. Muhtevada zikredilen şahıslar hakkında indiğine dair kesinlik arzetmemektedir. Şayet Tevbe sûresinin 75. âyetinde belirtildiği şekliyle, Allah'a söz verip de imkân sahibi olunca sözünden cayan, yalan söylemeyi alışkanlık haline getiren münafık tabiatlı kimseler varsa, bunların şerefli sahâbilerle uzaktan yakından alâkası olmasa gerektir.

Sa'lebe'ye Atfedilen Diğer Nifak Hadiseleri

A. Mescid-i Dırâr Hadisesi

Evs kabilesinden bazı kimseler, meskenlerinin uzaklığından dolayı Kubâ'da bir mescid inşa etmek isterler. Resûlullah da onlara müsaade eder. Hatta Hz. Peygamber zaman zaman Kubâ'ya giderek namaz kıldırır ve halkına dua eder. Münafıklardan bir grup ise Ebû Âmir er-Râhib öncülüğünde bir başka mescid inşa ederler. Tebük Seferi hazırlığını öne süren Resûlullah, onların davetine daha sonra icabet edeceğini söyler. Allah onların kötü niyetlerini Resûlullah'a bildirir, o da sahâbeden bazılarını göndererek şer şebekesini ve nifak yuvasını çökertir. Ebû Âmir Medine'yi terketmek zorunda kalır. Tevbe sûresinin 107-110. âyetleri Mescid-i Dırâr ehlini yererken Mescid-i Kubâ ehlini de övmektedir.⁷⁹

Hicri dokuzuncu senede vuku bulan bu hadiseyle ilgili olarak İbn İshak, 'Amr b. 'Ubeyd vasıtasıyla Hasan el-Basrî'ye atfedilen bir habere temas etmektedir. Bu haberde Mescid-i Dırâr'ı inşa eden on iki münafığın arasında Sa'lebe ile kardeşi Hâris ve akrabaları Mu'attib b. Kuşeyr'in adları geçmektedir.⁸⁰

İbn İshak'ın kaydettiği rivayet hem mürsel, hem de münkerdir. Nitekim yukarıda da geçtiği üzere 'Amr b. 'Ubeyd b. Bâb el-Basrî adındaki râvinin müdellis, metrûk ve kezzâb biri olduğu hususunda hadis imamı ittifak etmişlerdir.

İbn İshak'ın *Megâzi'sini es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserinde tanzim eden İbn Hişâm da onun bazı sahâbiler hakkında kesin ve uygun olmayan nifak yakıştırmalarından rahatsızlık duymakta ve tenkidini/ tepkisini şöyle ifade etmektedir: "Mu'attib b. Kuşeyr, Sa'lebe ve Hâris, Ümeyye b. Zeyd oğullarındandır ve Bedir'e iştirak etmişlerdir. Üstelik münafık değillerdir. İlim ehlinde kendilerine itimat ettiğim kimseler Bedir ashâbı içinde hiçbir münafığın bulunmadı-

⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 231.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 135; Taberî, *Târih*, II, 186; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân*, X, 172; İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 389.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 135. Vâkıdî bu haberin bir benzerini isnad zikretmeksizin nakleder. Onun kaydettiği listede on beş münafık ismi yer almaktadır. *Megâzi*, III, 1045-1047.

ğını söylemişlerdir. Hatta İbn İshak da bu üç sahâbeyi Bedir ashâbı arasında zikretmektedir.⁸¹ Dolayısıyla İbn İshak yalancı 'Amr b. 'Ubeyd'in haberine yer vermekle çelişkiye düşmektedir.

B. Zübeyr b. Avvâm ile Tartışan Ensârî Hadisesi

Sa'lebe b. Hâtıb hakkında ileri sürülen ithamlardan biri de hurmalıkları sulama meselesinde Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ile tartışan ensârînin o olduğudur. Önce konuyla ilgili rivayeti kaydedelim:

Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ile 'Urve b. Zübeyr (ö. 93/712) tarafından nakledilen ve *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere birçok kaynakta yer alan rivayet şöyledir:

Zübeyr b. Avvâm, Harre mevkiinde hurmalıkları suladıkları ortak su arkındaki su nöbetinden dolayı Bedir'e iştirak etmiş bir ensârî ile tartışır. Su arkı önce Zübeyr'in bahçesine uğruyor, sonra ensârînin bahçesine ulaşıyordu. Zübeyr hurmalığını sulamak üzere suyu tuttuğu sırada komşusu ona "Suyu salıver ki bize gelsin!" diye talepte bulunur. Fakat Zübeyr kendi bahçesini sulamadan suyu bırakmak ve nöbetini ona vermektan imtina edince iki taraf Hz. Peygamber'e meselelerini intikal ettirirler. Hz. Peygamber "Ey Zübeyr, bahçeni sula, sonra suyu komşuna sal!" buyurur. Ensârî hiddetlenerek "Yâ Resûlallah, Zübeyr halanın oğlu olduğu için mi?" der. Hz. Peygamber'in yüzü değişir ve "Ey Zübeyr bahçeni sula sonra suyu tut, ta ki su hurma ağaçlarının köklerine erişsin." buyurur. Bu suretle Zübeyr'in su hakkını tam mânası ile kullanmasını ister. Zübeyr der ki: Öyle sanıyorum şu âyet bu hadise hakkında indi: "Hayır, hayır! Rabbin hakkı için onlar aralarında ihtilâf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olamazlar." [4-en-Nisâ 65].⁸²

Buhârî ile Nesâî'nin Zührî yoluyla 'Urve'den naklettikleri rivayette, Zübeyr ile tartışan ensârînin Bedir ashâbından olduğu bildirilmektedir.⁸³ Abdurrahman b. İshak yoluyla Zührî'den gelen haberde ise Ümeyye b. Zeyd oymağına mensup olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Ancak kimliği tam olarak vuzuha kavuşmadığı için âlimler tarafından farklı ihtimaller üzerinde durulmaktadır. Bu ihtimalleri şöylece özetleyebiliriz:

1) Tartışan şahıs münafık olabilir. Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/933), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Dâvûdî (ö. 828/1414) gibi âlimler o şahsın münafık olduğunu iddia ederler. Rivayetdeki ensârî kaydını nesep yönünden te'vil ederek ensar müslümanlarıyla ilişkisi olmadığını savunurlar.⁸⁵ Fakat bu görüş

⁸¹ İbn Hişâm, *Sîre*, III, 243.

⁸² Buhârî, "Musâkât", 6-8, "Sulh", 12, "Tefsîr", 4/12; Müslim, "Fezâil", 129; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 5; Ebû Dâvûd, "Akziye", 31; Nesâî, "Kudât", 19, 27; İbn Mâce, "Mukaddime", 2.

⁸³ Rivayetin bu şekli için bk. Buhârî, "Sulh", 12; Nesâî, "Kudât", 27.

⁸⁴ İbn Hacer bu haberin kaynağını Taberî'ye nisbet etmektedir. *Fethu'l-bârî*, V, 36.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 267; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, Beyrut 1414/1994, XV, 97; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 36.

isabetli değildir. Çünkü sahih rivayetlere göre mezkûr şahsın hem Bedrî, hem ensârî olduğu sabittir.

2) Humeyd (ö. ?). İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991) *Mu'cem*'inde "Yezîd b. Hâlid →Leys →Zühri" isnadıyla o şahsın Humeyd olduğunu nakleder. Ancak Ebû Mûsâ el-Medînî (ö. 581/1185) *Zeylû's-sahâbe*'de bu haberin doğru olmadığını, zira diğer versiyonlarda böyle bir kayda rastlanmadığını beyan eder. İbn Hacer de Bedir ashâbı içinde Humeyd adında bir şahsın bulunmadığını belirterek bu görüşü hatalı bulur.⁸⁶

3) Hâtıb b. Ebî Belte'a. İbn Ebû Hâtım Sa'îd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) o şahsın Hâtıb b. Ebû Belte'a olduğuna dair görüş beyan ettiğini kaydeder. Fakat İbn Kesîr ve İbn Hacer bu haberin mürsel olduğunu, Nevevî ise böyle bir görüşün Hâtıb b. Ebû Belte'a hakkında geçersiz olduğunu, zira Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki ensârî kaydına uygun düşmediğini belirtir.⁸⁷ Doğrusu Hâtıb b. Ebû Belte'a muhacirdir, Zübeyr ile tartışan şahıs ise ensârîdir.

4) Sâbit b. Kays. İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183) o şahsın Sâbit b. Kays b. Şemmâs (ö. 12/633) olabileceğine dair şeyhi Ebû'l-Hasan b. Mugîs'in görüş beyan ettiğini, fakat bunu teyit edecek sahih/makbul bir rivayete rastlamadığını kaydeder.⁸⁸ İbn Hacer Sâbit b. Kays'ın Bedir'e katılmadığını belirterek bu görüşü isabetli bulmaz.⁸⁹

5) Sa'lebe b. Hâtıb. Vâhidî ve diğer birçok âlim bu görüştedir.⁹⁰ Sa'lebe ensârdan ve Bedir ashâbındandır. Ayrıca Ümeyye b. Zeyd oymağına mensuptur. Bu oymak tartışmanın cereyan ettiği Harre mevkiini içine alan bir meskûn mahalledir. Bütün bu şartlar sözü edilen şahsın Sa'lebe b. Hâtıb olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Fakat gelinen bu noktada karşımıza başka ihtimaller de çıkmaktadır. Zira Ümeyye b. Zeyd oymağından Bedir'e iştirak edenler arasında Sa'lebe'nin yanı sıra kardeşi Hâris ve daha birçok sahâbe vardır. Bunlar Câbir b. Atîk (ö. 61/681), Sa'd b. Ubeyd b. Nu'mân (ö. 15/636), Ubeyd b. Ebû Ubeyd (ö. ?), Uveyym b. Sâide (ö. 20/641[?]), Râfî' b. Uncede (ö. ?), Rabî' b. İyâs (ö. ?), Râfî' b. Sehl (ö. 12/633), Seleme b. Hâtıb b. 'Amr (ö. ?), Ebû Lübâbe (ö. 39/660[?])

⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 36; a.mlf., *İsâbe*, II, 139.

⁸⁷ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut 1996, II, 582; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 521; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 36.

⁸⁸ İbn Beşkûvâl, Halef b. Abdülmelik, *Gavâmizü'l-esmâ'l-mübheme* (nşr. İzzeddin Ali Seyyid v.dğr.), Beyrut 1407, II, 74.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 36. Nitekim Sâbit b. Kays el-Hazrecî, ensârın ilklerindedir ama Bedir'e katılmamıştır. İlerleyen yıllarda Yemâme'de şehid düşmüştür. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 332; a.mlf., *İsâbe*, I, 222.

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 267; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 582; a.mlf., *Şerhu'l-Müslim*, XIII-XV, 497; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 37.

ve kardeşleri Mübeşşir (Bedir'de şehid düşmüştür) ile Rifâ'a b. Abdülmünzir (ö. ?) sahâbilerdir.⁹¹

Dolayısıyla Bedir ashâbı bağlamında bu sahâbilerin her biri üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Şu kadar var ki bütün bu sahâbilerle ilgili elimizdeki mevcut kaynakları gözden geçirmemize rağmen Zübeyr'in tartıştığı şahsın açık kimliğini belirleyebilecek somut bir bilgiye rastlamadık.

Öyle anlaşılıyor ki İmam Zühri mezkûr sahâbîyi tesbit edebilmek için gayret sarfetmiş, ancak Ümeyye b. Zeyd oymağına mensup olduğunu belirlemeden öteye geçememiştir. Aynı şekilde tabakat ve ricâl âlimleri de onun kimliğini tesbit edemedikleri için bazı muhtemel isimler üzerinde durmuşlardır. Bu isimlerden doğruya en yakını Sa'lebe b. Hâtüb'dür. Fakat yine de kesin olduğu söylenemez.

Netice olarak rivayetlerin hiçbirinde ensârînin adının açıkça verilmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu itibarla farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ne var ki bazı âlimler, maksadı aşan ifade ve yorumlarla Zübeyr'in tartıştığı ensârî için münafık ya da gayri müslim yakıştırmalarında bulunmuşlardır. Oysa rivayetin zâhirinden böyle bir yorum çıkmamaktadır. Davanın bir tarafını teşkil eden ilk râvi Zübeyr olsun, diğer râviler olsun ondan hep ensârî ve Bedrî diye bahsetmişlerdir. Münafık olduğuna dair hiçbir imada bulunmamışlardır. İşlediği saygısızlık veya içine düştüğü hata dolayısıyla teşhir edilmesin diye kimliği kapalı tutulmuş olabilir.

Son olarak, tartışmanın odağındaki isim Sa'lebe b. Hâtüb ise -ki ihtimal dahilindedir- onun bağ bahçe işleriyle meşgul bir ensârî olduğu, dolayısıyla koyunlu kuzulu Sa'lebe kıssasıyla bir alâkasının bulunmadığı bir kez daha ifade edilebilir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ashâbın da sayı itibariyle giderek azalması, bu arada fitne hareketlerinin baş göstermesi, İslâm'a sonradan giren unsurların artması, İsrâiliyat tabir olunan İslâm dışı kaynaklardan gelen mâlumatlarla etkileşim, kıssacılık/vâizlik mesleğinin rağbet görmesi gibi asılsız rivayetlerin yaygınlaşmasında önemli rol üstlenen pek çok konu, üzerinde ayrı ayrı durulması gereken hususlardır.

Özellikle Emevîler devrinde başlayan, Abbâsîler devrinde doruğa ulaşan kıssacılık asırlar boyunca İslâm toplumunda etkinliğini sürdürür. Her geçen gün kıssacılar (kassâs/kussâs) çoğalır ve halka vaaz ve nasihatte bulunurlar. Bu kimseler bazı rivayetleri abartılı olarak sunmayı, gerçek olmayan şeyleri rivayetlerin arasına sokuşturmayı, İsrâiliyat nevinden bir kısım haberleri İslâm

⁹¹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 250; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 456 vd.; İbn Abdülber, *İstî'âb*, I, 222; II, 68, 481, 641; III, 1248; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 437; II, 439; III, 145; IV, 745; VII, 349.

kültürüyle harmanlamayı, ayrıca düzmece hikâyeleri Asr-ı saâdetle özdeşleştirmeyi kendilerine en mühim meşgale edinirler. İslâm'ın temelini teşkil eden Kur'an ve hadisler ise bu kimselerin vazgeçemeyecekleri başlıca istismar malzemeleri haline gelir. Söz gelimi esbâb-ı nüzûl, sûre ve âyetlerin fazileti, amellerin fazileti vb. konularda yığınlarla asılsız rivayet oluşur ve neticede bunlar hadis, tarih ve tefsir kaynakları aracılığı ile şüyû bulur. Bu rivayetler içinde bir müslümana dahi yakıştırılamayacak söz ve hareketler, çok rahatlıkla Hz. Peygamber'e ve sahâbeye izâfe edilir.

Bu konuda en bariz örneklerden biri de Sa'lebe hadisinde sunulan hikâyedir. Genel yapısı itibariyle uydurma kıssaların karakteristik özelliklerini taşıyan bu rivayet, kıssacılar tarafından uyarlanan ve mezkûr sahâbiye atfedilen düzmece bir hayat hikâyesidir. Oysa Sa'lebe b. Hâtıb Allah ve resûlünün övgüsüne mazhar olmuş bir topluluk olan ensarın ilk tabakasından ve üstelik Bedir ashâbındandır. Onun nifakına dair mevsuk bir rivayet yoktur.

Hadis münekkitleri cerh veta'dil kriterlerini uygulamak sûretiyle Sa'lebe hadisinin isnad yönünden son derece zayıf, illetli, münker, hatta bâtil bir rivayet olduğunu ortaya koymuşlar; metin yönünden de bazı tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu rivayetin nakledilmesini caiz görmeyerek insanları sakındırmaya çalışan hadis ilmi uzmanları, ayrıca Sa'lebe'nin Bedir ashâbından olduğuna dikkat çekerek, sözü edilen hayat hikâyesinin böyle bir sahâbi için gerçekçi olmadığını vurgulamışlardır.

Ne var ki bütün bu çabalar Sa'lebe hadisiyle ilgili neticeyi değiştirmeye yetmemiştir. Nitekim tefsir kaynaklarında –Tevbe sûresinin 75. âyetinin nüzûl sebebi bağlamında– nakledilmesinin önü alınamamıştır. Hatta denebilir ki tefsir kaynakları Sa'lebe kıssasının yaygınlaşmasında önemli ölçüde rol üstlenmişlerdir. Müfessirlerin ekserisi nakilcidir ve hadis münekkidi değildir. Münekkit olan müfessirler de bu rivayet hakkında ya susmayı tercih etmişler, ya da yetersiz kalmışlardır. Dolayısıyla asırlar boyunca her bir müfessir, ilgili âyetin tefsirine gelince Sa'lebe hadisine temas etmeden kendini alamamıştır. Bu arada kimi hadis, tarih, tabakat, vaaz ve irşad kitapları da Sa'lebe hadisinin zihinlerde canlı tutulmasına katkı sağlamıştır. Dahası bu rivayet makbul zannedilerek tâli kaynaklarda ve halkın dilinde yaygın hale gelmiş, asırlarca vâiz ve hatiplerin dilinden düşmeyen ibretli bir hayat hikâyesi tarzında sunulmuştur.

Hâsılı Sa'lebe hadisi gibi rivayetlerin hadis, tefsir, tarih, tabakat ve irşad kitaplarında yaygın olarak yer alması sahih sayılması için yeterli bir sebep değildir. Bu tür hadislerin rivayet ve dirayet ilimleri açısından kritiğinin yapılması, en azından sıhhat ve sübûtu hakkında hadis otoritelerinin beyan ettikleri görüşlere müracaat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde geri dönüşü olmayan kritik hatalara sebebiyet verilebilir. Halk ifadesiyle kaş yapayım derken göz çıkarabilir. Nitekim Allah ve Resûlüne samimiyetle bağlı olan, salih amellerle hayatını süsleyen, sonraki kuşaklara örnek olan sahâbeyi nifak ya da küfür ile

itham etmek, göz çıkarmaktan farksızdır. Dolayısıyla rivayetlerin sıhhat yönlerinin araştırılmasına, tenkidinin yapılmasına, varsa illetlerinin ortaya konulmasına dün olduğu kadar bugün de ihtiyaç vardır.

Oldukça zengin bir kültür mirasımız olan rivayet birikiminden daha iyi istifade edebilmek için sistematik ve akademik faaliyetlerin hız kazandığı şu dönemde halka da hitap eden çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bir yönüyle ilim erbabına önemli görevler düşmektedir. Diğer yönüyle de dinî argümanları sunmakta olan hoca, vâiz, hatip, mürşit, mübelliğ gibi şahısların daha dikkatli olmaları, meseleleri/delilleri yeterince tahkik ve tetkik etmeleri, halkı sahih bilgilerle bilgilendirmeleri gerekmektedir.

“Sa'lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”

Özet: Sa'lebe b. Hâtıb'ın Resûlullah'a gelerek zengin olmak için dua talep ettiği, ancak koyun sürülerine sahip olunca zekât vermekten kaçındığı, daha sonra zekâtını getirirse de Resûlullah ve halifeleri tarafından kabul edilmediği rivayet edilmektedir. Halk arasında “Sa'lebe Kıssası” şeklinde yaygın olan bu rivayet, Tevbe süresinin 75. âyetinin iniş sebebi olarak nakledilmekte, vâizler ve hatipler tarafından da ibret alınacak bir tablo olarak anlatılmaktadır. Bu makalede Sa'lebe'nin biyografisi ve kendisine atfedilen nifak hadiseleri ele alınmaktadır.

Atf: Kadir PAKSOY, “Sa'lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, II/2, 2004, s. 63-85.

Anahtar kelimeler: Sa'lebe, Bedir ashâbı, münafık, nüzûl sebebi.